

Prof. dr hab. Mirosława Melezini
Katedra Prawa i Administracji
Akademia Łomżyńska

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Justyny Matynia-Kłós
pt. „Przestępstwo seksualnego wykorzystania
bezradności lub niepoczytalności” (Łódź 2023)

1. Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Justyny Matynia-Kłós jest opracowaniem poświęconym jednemu przestępstwu, a mianowicie przestępstwu seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności, określonymu w art. 198 k.k.

Wybór tematu pracy za przedmiot rozprawy doktorskiej należy ocenić jako trafny i bardzo dobrze nadawał się do przygotowania monografii. Za zasadnością wyboru tematu przemawia brak w piśmiennictwie karnistycznym kompleksowego opracowania poświęconego przestępstwu seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności, na co zwraca uwagę Autorka (s. 7-8) i jest to wyjaśnienie przekonujące. Rzeczywiście tak jest, choć nie oznacza to braku zainteresowania nauki wskazanym problemem. W literaturze mamy bowiem wartościowe opracowania czy to w postaci prac traktujących o przestępstwie seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności jako jednego z przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (np. prace M. Filara oraz J. Warylewskiego), czy też w postaci komentarzy do art. 198 k.k. bądź artykułów o charakterze przyczynkarskim, które jednak dotyczą problem punktowo i nie przedstawiają szerszego spojrzenia na rozwiązania prawne związane z tematem rozprawy. Niewątpliwie ranga badanego zagadnienia i jego znaczenie społeczne uzasadniają pogłębioną analizę.

2. Deklarowanym przez Autorkę we Wstępie głównym celem rozprawy jest wnikliwa analiza ustawowych znamion czynu zabronionego określonego w art. 198 k.k., które budzą liczne wątpliwości teoretyczne i praktyczne. Autorka jako hipotezę badawczą przyjęła tezę, że posłużenie się przez ustawodawcę znamionami nieostrymi, np. bezradność, choroba psychiczna, czy upośledzenie umysłowe, rodzi problemy z dokonaniem ich wykładni i w konsekwencji prowadzi do „nieprawidłowego stosowania tego przepisu w praktyce” (s. 8). Uważam, że wykazanie jej zasadności

jest oczywiste i nie było trudne, bowiem tylko ustawowe znamiona ostre, pozbawione oceny, wyraźnie określają przestępstwo. Natomiast znamiona nieostre (wartościujące) wymagają od praktyków wymiaru sprawiedliwości i oczywiście nauki oceny, zatem potrzebują wykładni w większym stopniu niż znamiona ostre i czynią elastyczną granicę w zarysie typu czynu zabronionego. Problematyczny staje się zatem zakres kryminalizacji i określenie jego granic. Autorka nie wyartykułowała tej kwestii wprost, ale z przeprowadzonej analizy wynika, że Autorka aprobeuje granice określone w art. 198 k.k., a wątpliwości rodzą się na tle opisu i rozumienia poszczególnych elementów składających się na ustawowo określony typ czynu zabronionego z art. 198 k.k.

3. Stosownie do przedmiotu analizy recenzowanej rozprawy, którym są unormowania prawne oraz wypowiedzi doktryny i judykatury, zagadnienie przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności zostało przedstawione w aspekcie normatywnym i dogmatycznym, z wąskim odniesieniem do praktyki. Można zatem uznać, że rozprawa porusza wątki ze sfery dogmatyki prawa.

Autorka, prezentując przedmiotowe rozważania, posługuje się różnymi metodami analizy naukowej. Przede wszystkim wykorzystuje metodę normatywną, tj. analizy tekstu prawnego oraz metodę dogmatyczną, właściwą dla analizy wypowiedzi doktryny i judykatury. Posługuje się także metodą historycznoprawną oraz komparatystyczną, wzbogacając tym samym walory rozprawy w aspekcie informacyjnym. Dobór metod badawczych należy ocenić pozytywnie.

Jednakże warsztat naukowy przedłożonej rozprawy budzi pewne zastrzeżenia. Wprawdzie Spis literatury obejmuje 203 pozycje, to lektura recenzowanej rozprawy wskazuje, że Autorka nie zawsze w pełni wykorzystuje dotychczasowe piśmiennictwo, często wybiórczo odwołuje się do jednego z komentarzy kodeksu karnego, pomijając poglądy prezentowane w innych komentarzach, czy opracowaniach. Niekiedy powołuje pozycję literatury (przypis 364), której danych szczegółowych nie można ustalić, ponieważ nie figuruje w wykazie literatury, a niekiedy powołuje wadliwie literaturę w przypisie (pozycja 275) oraz w wykazie literatury (pozycja 201). I tak, w przypisie 275 Autorka wskazuje – A. Zoll, Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do Kodeksu karnego, t. 1, Zakamycze 1998, a powinno być A. Zoll (w:) K. Buchała, A. Zoll, Kodeks karny... Z kolei wykaz orzecznictwa nie został ułożony według daty wydania.

Również pod względem formalnym rozprawa dotknięta jest pewnymi usterkami, które są niekiedy utrudnieniem dla czytelnika w śledzeniu wywodu. Redakcja opracowania i jego korekta nie są staranne. Przykładowo na s. 86 jest: „... ofiara poddaje się napastnikowi, gdyż jest zdjęta obawą spełnienia groźby”; na s. 119 jest: „... możliwym do wnioskiem na tym etapie rozważań jest, że regulacja w tym zakresie nie odbiega zasadniczo od sformułowanej gruncie art. 93c...”; na s. 124 jest:

„Może mieć ono zaistnieć...”; na s. 216 „... udowodnienie sprzecznego przekonania... przy zestawieniu z powszechną, przyjętą ogół przez świadomości jego bezprawności”.

4. Na strukturę rozprawy składa się wstęp, sześć rozdziałów oraz zakończenie. Poszczególne rozdziały prezentują następujące problemy:

- geneza przestępstwa z art. 198 k.k. w świetle Kodeksu karnego z 1932r. oraz Kodeksu karnego z 1969 (rozdział I);
- przedmiot ochrony przestępstwa z art. 198 k.k. (rozdział II);
- ustawowe znamiona przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności – strona przedmiotowa (rozdział III);
- podmiot i strona podmiotowa przestępstwa z art. 198 k.k. (rozdział IV);
- zagrożenia błędnej wykładni przesłanek pozaprawnych w kontekście przestępstwa z art. 198 k.k.; okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną sprawcy (rozdział V);
- ustawowe zagrożenie karą przestępstwa z art. 198 k.k. (rozdział VI).

Struktura recenzowanej rozprawy nie nasuwa zastrzeżeń. Jest logiczna i spójna oraz odpowiednio dobrana do tematu deklarowanego przez Autorkę. Jednakże wewnętrzny układ pracy można było bardziej zoptymalizować. Pomijam kwestię układu rozdziału II i III rozprawy, które w mojej ocenie są nadmiernie i niepotrzebnie rozbudowane, zwłaszcza że niektóre podpunkty obejmują jedną czy dwie strony, więc można było je połączyć. Można jednak uznać, że taka struktura rozdziałów mieści się w granicach dopuszczalnej swobody autorskiej, zwłaszcza że co do zasady jest odpowiednio dobrana do tematu rozdziałów. Natomiast istotnym mankamentem układu rozdziału III dotyczącego analizy strony przedmiotowej przestępstwa z art. 198 k.k. jest brak analizy ustawowych znamion charakteryzujących czynność sprawczą w postaci doprowadzenia do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności. Jednocześnie Autorka w ramach punktu 6 rozdziału III zamieszcza rozważania dotyczące „zbiegu przestępstwa seksualnego wykorzystania z art. 198 k.k. z typami rodzajowymi innych przestępstw”, które nie mieszczą się w problematyce ustawowych znamion przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności, dotyczących strony przedmiotowej przestępstwa z art. 198 k.k. i należało je (zbieg przepisów) ująć osobno.

Jakkolwiek struktura recenzowanej rozprawy dotknięta jest mankamentami, to analiza treści rozprawy pozwala stwierdzić, że prezentowany przez Autorkę wywód jest zasadniczo przemyślany.

Autorka rozważania rozpoczyna od krótkiej prezentacji przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności w świetle uregulowań k.k. z 1932r. i k.k. z 1969r. (rozdział I), poszukując pierwowzoru regulacji aktualnie obowiązującej. Trafnie uznaje, że jest nim

przepis art. 204 k.k. z 1932r. oraz art. 169 k.k. z 1969r. Na marginesie należy zauważyć, że k.k. z 1932r. nie był ustawą, jak twierdzi Autorka na str. 14, 226, 227, a stanowił rozporządzenie Prezydenta, o czym informuje Autorka w przypisie 9.

Dalsze, obszerne rozważania zawarte w liczącym niemal 100 stron rozdziale II dotyczą przedmiotu ochrony przestępstwa z art. 198 k.k. Są to rozważania wartościowe i interesujące, a równocześnie świadczą o znacznej samodzielności myślowej Autorki. W pierwszym punkcie rozdziału Autorka gruntownie i rzetelnie, z szerokim odwołaniem się do poglądów doktryny i wypowiedzi judykatury, a także do dokumentów międzynarodowych, analizuje rodzajowy przedmiot ochrony przestępstw przeciwko wolności i obyczajności z rozdziału XXV kodeksu karnego, a w punkcie drugim – analizuje indywidualny przedmiot ochrony przestępstwa z art. 198 k.k., z odwołaniem się do wybranych regulacji europejskich. Rozważania Autorki są wyraźnie pogłębione. Koncentrują się wokół dwóch kwestii, tj. obyczajności oraz wolności seksualnej. Autorka dogłębnie analizuje zagadnienie wolności seksualnej jako chronionego dobra prawnokarnego, ukazując problem w kontekście dokumentów międzynarodowych, Konstytucji RP, przepisów kodeksu cywilnego, a także jako dobro chronione przez przepis art. 198 k.k. Szczególną uwagę zwraca Autorka na rozbieżności w poglądach doktryny w kwestii uznania obyczajności w sferze seksualnej jako przedmiotu ochrony w przypadku każdego spenalizowanego w rozdziale XXV k.k. przestępstwa, w tym przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności. Wnikliwie analizuje istotę i źródła wolności seksualnej jako dobra prawnego oraz jako przedmiotu ochrony, zastanawiając się także nad rolą zgody w strukturze przestępstw seksualnych. Warto też odnotować, że w kwestiach spornych Autorka zajmuje własne stanowisko. W odniesieniu do poruszonych problemów uznaje, że obyczajność nie jest dobrem chronionym przez przepis art. 198 k.k. (s. 73, 78), wskazując, że zasadniczo jest „pozaprawną kategorią negatywnej oceny moralnej dla czynu sprawcy” (s. 258). Prezentuje stanowisko, że to wolność seksualna jest „właściwym dobrem chronionym” czynu zabronionego z art. 198 k.k. (s. 79) i „wystarczającym” (s. 256 i 258). Zostało też ono wyeksponowane w rozważaniach zawartych w Zakończeniu rozprawy doktorskiej.

W rozdziale III rozprawy poświęconym ustawowym znamionom przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności Autorka koncentruje się na analizie strony przedmiotowej przestępstwa. Wywody ogranicza jednak tylko do analizy przedmiotu czynności sprawczej i jej okoliczności, pomija natomiast analizę czynności sprawczej czynu, którego istota polega na doprowadzeniu innej osoby do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności przez wykorzystanie stanu pokrzywdzonego. Obszerne rozważania dotyczą wykładni znamion opisujących stan ofiary, tj. bezradność,

upośledzenie umysłowe, choroba psychiczna. Autorka trafnie odczytuje treść przepisu art. 198 k.k., wskazując, że ustawodawca w odniesieniu do znamion upośledzenia umysłowego oraz choroby psychicznej wymaga skutku w postaci braku zdolności do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (s. 151). Jednocześnie trafnie zauważa, że bezradność nie musi być związana z niemożnością rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania przez pokrzywdzonego swoim postępowaniem. Słusznie uznaje, odwołując się do poglądów doktryny, że bezradność może mieć charakter psychiatryczny, jak i pozapsychiatryczny (s. 132-133). Pogłębiona analiza wskazanych znamion skłoniła Autorkę do sformułowania w Zakończeniu rozprawy wniosku *de lege ferenda*. Zdaniem Autorki należy pozostawić wśród znamion czynu zabronionego pojęcie „choroba psychiczna”, ale równocześnie Autorka proponuje wprowadzić do art. 115 k.k. definicję legalną „choroby psychicznej” i objaśnić ustawowo to wyrażenie (s. 263).

Rozdział IV rozprawy Autorka poświęca analizie podmiotu i stronie podmiotowej przestępstwa z art. 198 k.k. Przedmiotem szczególnego zainteresowania Autorki jest zagadnienie strony podmiotowej badanego czynu zabronionego, bowiem wywołuje ono rozbieżności w doktrynie, na co zwraca uwagę Autorka, eksponując zagadnienia sporne. Autorka w rozważaniach zastanawia się, czy przestępstwo seksualnego wykorzystania bezradności lub niepoczytalności może być popełnione wyłącznie umyślnie z zamiarem bezpośrednim, czy także z zamiarem ewentualnym bądź niby-ewentualnym. Przedstawiona wnikliwa analiza zagadnienia doprowadziła Autorkę do wniosku, że przestępstwo z art. 198 k.k. może być popełnione zarówno z zamiarem bezpośrednim jak i z zamiarem ewentualnym oraz niby-ewentualnym (s. 188, 267).

W rozdziale V Autorka omawia interesującą kwestię możliwości zaistnienia w konkretnych wypadkach błędu co do faktu, błędu co do prawa oraz usiłowania nieudolnego w związku np. z nieświadomością sprawcy czynu z art. 198 k.k. co do niepoczytalności pokrzywdzonego. Uznaje za prawdopodobne ryzyko wystąpienia błędu co do faktu po stronie sprawcy, a także urojenia przez sprawcę występowania jednej z przesłanek przestępstwa z art. 198 k.k. np. bezradności i w konsekwencji zastosowania konstrukcji usiłowania nieudolnego.

W ostatnim VI rozdziale rozprawy Autorka analizuje kwestię ustawowego zagrożenia karą za przestępstwo z art. 198 k.k. Zasadniczo koncentruje się na zestawieniu sankcji karnej ujętej w art. 203 k.k. z 1932r., w art. 169 k.k. z 1969r. oraz w art. 198 k.k. i na tym tle rozważa potrzebę ukształtowania art. 198 k.k. analogicznie do przestępstwa zgwałcenia z art. 197§1 i §2 k.k. z wyróżnieniem dwóch typów podstawowych ze zróżnicowaną sankcją karną (wyższa – do 12 lat pozbawienia wolności w wypadku doprowadzenia przez sprawcę do obcowania płciowego). Autorka prezentuje też nieliczne dane statystyczne dotyczące przestępstw seksualnych w okresie

obowiązania k.k. z 1932r. oraz wybiórcze dane dotyczące skazań za przestępstwo z art. 169 k.k. z 1969r. Brak publikowanych danych dotyczących badanego przestępstwa w dłuższym okresie czasowym zasadniczo uniemożliwił wyciągnięcie głębszych wniosków. Niemniej Autorce udało się ustalić, że w okresie obowiązywania k.k. z 1969r. w latach 1980-1983 liczba skazań za przestępstwo z art. 169 kształtowała się w granicach 3-9 rocznie (s. 235). Brak jest natomiast danych o skazaniach z art. 198 obowiązującego kodeksu karnego. Należy odnotować, że są one publikowane na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości (Baza statystyczna – Opracowania wieloletnie – Prawomocne skazania osób dorosłych w latach 2002-2020). Wynika z nich, że w latach 2002-2020 roczna liczba skazań za przestępstwo z art. 198 k.k. zawierała się w granicach od 33 do 103 przypadków (w 2020r. wynosiła 78). Dalsze wywody Autorki dotyczą rozróżnienia karalności przestępstwa z art. 197 k.k. i art. 198 k.k. W podsumowaniu przedstawionych uwag Autorka stwierdza, że „... analiza zagrożenia karą pozwala na przyjęcie zdania względnie aprobującego wobec obecnego rozwiązania ustawowego” (s. 244). Na tym stwierdzeniu Autorka nie kończy rozważań i w punkcie 4 rozdziału wraca do problemu, ale prezentuje go w ujęciu wcześniej projektowanych zmian oraz projektu nowelizacji kodeksu karnego z 8 marca 2021r. Istotnym mankamentem tej części rozprawy jest brak spójności wyводу. W Zakończeniu rozprawy, Autorka odwołując się do propozycji przedstawionych w projekcie nowelizacji kodeksu karnego z 8.03.2021r. z kolei stwierdza: „Na aprobatę zasługuje natomiast inicjatywa projektodawców uwypuklenia wagi przestępstwa z art. 198 k.k. poprzez zestawienie jej na równi z przestępstwem zgwałcenia z art. 197 k.k., jak i seksualnego wykorzystania krytycznego położenia ofiary lub nadużycia stosunku zależności z art. 199 k.k. Krok ten jest potrzebny, aby przestępstwo z art. 198 k.k. zaistniało zarówno w piśmiennictwie, jak i przede wszystkim w zbiorowej świadomości prawnej” (s. 270). Pomijam w tym wypadku usterki językowe, uważam, że zajęte przez Autorkę stanowisko nie jest należycie uzasadnione.

Oceniając całość pracy, należy odnotować, że rozprawa w warstwie merytorycznej nie jest równa. Obok fragmentów dobrych i bardzo dobrych występują jednak takie, które budzą niedosyt i zostały one wskazane w recenzji.

Pomimo podniesionych uwag krytycznych wyrażam opinię, że rozprawa doktorska mgr Justyny Matynia-Kłós jest interesująca, koresponduje z aktualnymi potrzebami w zakresie rozwiązywania istotnych problemów naukowych. Stanowi oryginalne rozwiązanie przez Autorkę

problemu naukowego oraz wykazuje jej ogólną wiedzę teoretyczną w zakresie prawa, w szczególności prawa karnego, jak też umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Stwierdzam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim.

Prof. dr hab. Mirosława Mellerzini